

مشور زندگی

پروش پیرامون

«احکام اعضاء و جوارح در قرآن و حدیث»

مؤلف: طاهره حسن زاده خیاط

سرشناسه : حسن زاده خیاط، طاهره، ۱۳۳۵ -
 عنوان و نام پدیدآور : منشور زندگی : پژوهشی پیرامون احکام
 اعضا و جوارح در قرآن و حدیث / مولف
 طاهره حسن زاده خیاط.
 مشخصات نشر : قم: مرکز چاپ و نشر قرآن کریم، ۱۳۹۱.
 مشخصات ظاهری : ۳۲۰ ص.
 شابک : ISBN: 978-964-400-268-7
 وضعیت فهرست نویسی : فیا
 عنوان دیگر : پژوهشی پیرامون احکام اعضا و جوارح در
 قرآن و حدیث.
 موضوع : بدن انسان -- جنبه های قرآنی
 موضوع : بدن انسان -- جنبه های مذهبی -- اسلام
 موضوع : انسان (اسلام) -- جنبه های قرآنی
 رده بندی کنگره : ۱۳۹۱:ح۳۶/ب۱۰۴ BP
 رده بندی دهی : ۲۹۷/۱۵۹۰
 شماره کتابشناسی ملی : ۲۸۶۰۲۴۲

* منشور زندگی *

- ☐ مؤلف : طاهره حسن زاده خیاط
☐ ناشر : انتشارات الهادی
☐ چاپ : مؤسسه چاپ الهادی
☐ نوبت و سال چاپ : اول، ۹۱
☐ قطع : رقعی
☐ شمارگان : ۱۰۰۰ نسخه
☐ قیمت : ۵۵۰۰ تومان
☐ شابک : ISBN ۹۷۸-۹۶۴-۴۰۰-۲۶۸-۷

حق چاپ برای مؤلف محفوظ است.

■ دفتر مرکزی: قم، بلوار امام موسی صدر (خاکفرج)، میدان الهادی،

روبروی پل رضوی، تلفن: ۶۶۱۱۲۵ فاکس: ۶۶۱۶۱۲۲

پیشگفتار

اهمیت اعضای بدن و نقش آنها در زندگی انسان به همراه احکام گسترده و مختلف شریعت اسلام، سبب پرسش‌هایی شده است؛ از جمله اینکه منابع اسلام، به‌ویژه قرآن و حدیث به اعضای انسان توجه نموده و وظایف و رهنمودهایی درخصوص هر یک از آنها ارائه نموده است یا نه؟ طرح مسئله و بررسی آن و رسیدن به پاسخ موجود در هر مورد امری ضروری است؛ چرا که سعادت و کمال انسان از طریق به‌کارگیری شایسته اعضا و جوارح در چارچوب احکام الهی قابل وصول است. بررسی عضو «زبان» نشان می‌دهد که قرآن و روایات، در موارد کاربرد زبان احکام پنج‌گانه شرعی را حسب مورد تعیین نموده‌اند و هر بهره‌ای که انسان از عضو زبان می‌برد، مشمول یکی از حکم‌های وجوب، حرمت و ... خواهد بود. این وضعیت درباره «چشم» نیز وجود دارد. بیشترین معلومات اکتسابی انسان از طریق چشم است و هر لحظه‌ای از نگاه‌های انسان دارای یکی از احکام شرعی است. آیات و حدیث‌های مربوط به اعضای دیگر یعنی گوش، قلب، صورت، دست، پا، بطن

(یا معده)، پوست و فرج نشان‌گر کثرت موارد کاربرد اعضاست که خداوند از طریق قرآن یا حدیث برای هر کاربرد و بهره‌انسان از اعضای خویش حکمی قرار داده است. انسان در قبال کیفیت بهره‌گیری از آنها مسئول است و با رعایت احکام شرعی مربوط به اعضا رستگار و پیروز خواهد بود. اهمیت موضوع، موجب تصمیم و اقدام نگارنده به تالیف این اثر گردید. امید آن می‌رود که در زندگی خواننده عزیز نقش سازنده و مؤثر داشته باشد.

فهرست مطالب

۲۱	مقدمه
۲۳	بخش اول: کلیات و مفاهیم
۲۵	بیان مسئله
۲۶	سؤالات تحقیق
۲۶	اهداف
۲۷	روش
۲۷	مفهوم شناسی
۲۷	۱. تعاریف
۲۷	۱ - ۱. احکام
۲۷	الف) لغت
۲۹	ب) اصطلاح
۳۰	۱. احکام از نظر فقهی
۳۱	۲. احکام از نظر مفسران
۳۳	۱ - ۲. اعضا
۳۳	الف) لغت
۳۳	ب) اصطلاح

۳۵.....	۱ - ۳. قرآن
۳۵.....	الف) لغت
۳۵.....	ب) اصطلاح
۳۷.....	۱ - ۴. حدیث
۳۷.....	۲. پیشینه موضوع
۴۳.....	۳. ضرورت

بخش دوم: زبان ۵۱

۵۳.....	فصل اول: تعریف زبان و نقش آن در زندگی انسان
۵۳.....	۱. تعریف زبان
۵۳.....	الف) لغت
۵۴.....	ب) اصطلاح
۵۵.....	۲. نقش زبان در زندگی انسان
۵۵.....	۱-۲. دیدگاه دانشمندان
۵۵.....	۱ - ۱ - ۲. علمای اخلاق
۵۶.....	۲-۱-۲. روان‌شناسان
۵۷.....	خلاصه بحث
۵۸.....	۲-۲. دیدگاه قرآن
۵۸.....	الف) اهمیت زبان در زندگی
۵۹.....	ب) نقش زبان در قیامت
۶۰.....	ج) نقش زبان در تنوع فرهنگها
۶۲.....	۳-۲. از دیدگاه روایات
۶۲.....	۱-۳-۲. سخنوری زبان
۶۲.....	۲-۳-۲. زبان اثبات کننده عقیده
۶۳.....	۳-۳-۲. زبان اظهار کننده باطن
۶۳.....	۴-۳-۲. زبان مترجم شخصیت
۶۴.....	۵-۳-۲. زبان حامل خطبه

فهرست مطالب / ۹

۶۴.....	۲-۳-۶. مرزهای سخن گفتن	۶۸
۶۵.....	۲-۳-۷. آفات سخن گفتن	۶۸
۶۵.....	خلاصه و نتیجه‌گیری	۷
۶۵.....	فصل دوم: احکام زبان	۶۵
۶۵.....	۱. احکام واجب	۶۵
۶۶.....	۱-۱. وظیفه انسان در برابر خداوند	۶۶
۶۶.....	۱. قرآن	۶۶
۶۸.....	۲. در روایات	۶۸
۷۰.....	۲-۱. نسبت به خود	۷۰
۷۰.....	الف) قرآن	۷۰
۷۰.....	ب) روایات	۷۰
۷۱.....	۲-۱. وظیفه انسان در برابر یک انسان‌ها	۷۱
۷۲.....	۲-۳-۱. سلام نمون	۷۲
۷۲.....	الف) دیدگاه قرآن	۷۲
۷۵.....	ب) دیدگاه روایات	۷۵
۷۷.....	۲-۳-۱. سخن گفتن با نرمش	۷۷
۷۸.....	۳-۳-۱. امر به معروف و نهی از منکر	۷۸
۷۸.....	الف) از منظر قرآن	۷۸
۷۹.....	ب) از منظر روایات	۷۹
۸۰.....	خلاصه بحث	۸۰
۸۰.....	۴-۱. وظیفه نسبت به دیگر موجودات	۸۰
۸۲.....	۳. احکام مستحب زبان	۸۲
۸۲.....	۲-۱. در برابر خداوند	۸۲
۸۲.....	الف) از منظر قرآن	۸۲
۸۳.....	ب) از منظر روایات	۸۳
۸۴.....	۳. احکام حرام زبان	۸۴
۸۴.....	۳-۱. احکام حرام زبان در برابر خدا	۸۴

- ۸۴..... الف) افترا بستن به خداوند
- ۸۶..... ب) بدعت گذاری در دین
- ۸۷..... ۲- ۳. در برابر خود
- ۸۷..... ۱- ۲- ۳. غنا
- ۸۷..... الف) قرآن
- ۸۹..... ب) روایات
- ۹۰..... ۲- ۳. دروغ
- ۹۰..... الف) قرآن
- ۹۱..... ب) از نظر روایات
- ۹۱..... ۱. کلید گناهان دیگر
- ۹۲..... ۲. تب دروغ
- ۹۵..... ضررها، دروغ
- ۹۶..... ۳- ۲- ۱. سایه پاک
- ۹۷..... ۴- ۲- ۳. نقل گناه و شهادت معصیت
- ۹۹..... ۳- ۳. درباره دیگران
- ۹۹..... الف) مسخره کردن
- ۱۰۱..... فلسفه حرمت استهزا
- ۱۰۱..... ب) غیبت کردن
- ۱۰۱..... ۱. معنای غیبت
- ۱۰۲..... ۲. دیدگاه آیات
- ۱۰۳..... علت تشبیه غیبت به خوردن مردار
- ۱۰۳..... فلسفه نهی از غیبت
- ۱۰۴..... ۳. دیدگاه روایات
- ۱۰۴..... عظمت گناه غیبت
- ۱۰۵..... عذاب غیبت کننده
- ۱۰۶..... ۴. انواع غیبت
- ۱۰۶..... ۵. انگیزهها

فهرست مطالب / ۱۱

۶. موارد جواز.....	۱۰۷
۷. استماع آن.....	۱۰۹
۸. کفاره آن.....	۱۰۹
ج) دشنام دادن.....	۱۱۰
الف) قرآن.....	۱۱۰
ب) دیدگاه روایات.....	۱۱۱
د) تمامی.....	۱۱۳
۱. قرآن.....	۱۱۳
۲. روایات.....	۱۱۴
هـ) نسبت زدن.....	۱۱۶
۱. قرآن.....	۱۱۶
۲. روایات.....	۱۱۸
و) قذف.....	۱۱۸
۱. دیدگاه قرآن.....	۱۱۸
ز) شایعه پراکنی.....	۱۲۱
۱. قرآن.....	۱۲۱
ح) با نامحرم نازک سخن گفتن.....	۱۲۳
۱. در قرآن.....	۱۲۳
۲. روایات.....	۱۲۵
ط) اهانت به پدر و مادر.....	۱۲۷
۱. از منظر قرآن.....	۱۲۷
۲. از منظر روایات.....	۱۲۸
۴. احکام مکروه زبان.....	۱۲۸
۱ - ۴. نسبت به خود.....	۱۲۸
الف) سخن گفتن در معاصی و فجور.....	۱۲۸
ب) تکلم کردن به بیهوده گویی و اطاله کلام.....	۱۲۹
۲ - ۴. نسبت به دیگران.....	۱۳۰

۱۳۰	الف) پرسش بی جا
۱۳۰	ب) نجوی
۱۳۳	نتیجه بحث

بخش سوم: چشم ۱۳۵

فصل اول: تعریف چشم و نقش آن در زندگی انسان ۱۳۷

۱۳۷	۱. تعریف چشم
-----	--------------

۱۳۷	الف) لغت
-----	----------

۱۳۸	ب) نقش چشم در زندگی انسان
-----	---------------------------

۱۴۰	۱-۲. نقش چشم از دیدگاه دانشمندان
-----	----------------------------------

۱۴۰	۱-۱. علما اخلاق
-----	-----------------

۱۴۰	بعد ششم چشم
-----	-------------

۱۴۰	بعد منشی چشم
-----	--------------

۱۴۱	۲-۱-۲. روان شناسان
-----	--------------------

۱۴۲	۲-۲. دیدگاه قرآن
-----	------------------

۱۴۲	الف) نقش چشم در معرفت حق
-----	--------------------------

۱۴۳	ب) نقش چشم در زندگی
-----	---------------------

۱۴۴	ج) نگاه کردن به مخلوقات الهی
-----	------------------------------

۱۴۶	۲-۳. دیدگاه روایات
-----	--------------------

۱۴۶	زیان های چشم چرانی
-----	--------------------

۱۴۶	الف) حسرت خوردن
-----	-----------------

۱۴۷	ب) هلاک کردن
-----	--------------

فصل دوم: احکام چشم ۱۴۸

۱۴۸	۱. واجبات چشم
-----	---------------

۱۴۸	الف) قرآن
-----	-----------

۱۵۱	ب) روایات
-----	-----------

۱۵۲	۲. مستحبات چشم
-----	----------------

فهرست مطالب / ۱۳

۱۵۲	۲-۱. نسبت به خود
۱۵۲	الف) گریه کردن از خشیت الهی
۱۵۳	ب) نگاه کردن به سجدهگاه خود
۱۵۴	ج) گریه کردن بر امام حسین علیه السلام
۱۵۵	۲-۲. نسبت به دیگران
۱۵۹	۲-۳. نسبت به سایر موجودات
۱۵۹	۱. نگاه کردن به کعبه
۱۵۹	الف) ثواب و پاداش
۱۶۰	ب) محو شدن گناهان
۱۶۰	۲. نگاه کردن به قرآن
۱۶۱	۳. نگاه کردن به آب روان
۱۶۱	۴. نگاه کردن به صورت زیبا
۱۶۲	۵. نگاه کردن به سبزه
۱۶۲	۶. به انگشتر عقیق نگاه کردن
۱۶۳	۷. نگاه کردن به غذا هنگام تناول
۱۶۵	۳. نگاههای حرام (نسبت به دیگران)
۱۶۵	الف) نگاه کردن مرد اجنبی به زن اجنبی
۱۶۶	ب) نگاه خشم آمیز به پدر و مادر
۱۶۶	ج) نگاه کردن به عورت دیگران
۱۶۷	۴. مکروهات چشم
۱۶۹	بخش چهارم: گوش
۱۷۱	فصل اول: تعریف و نقش گوش در زندگی انسان
۱۷۱	۱) تعریف
۱۷۲	۲. نقش گوش در زندگی انسان
۱۷۳	۲-۱. نقش گوش از دیدگاه دانشمندان
۱۷۳	الف) علمای اخلاق

۱۷۴	 (ب) روانشناسان
۱۷۶	 ۲-۲. از دیدگاه قرآن
۱۷۶	 (الف) ابزار شناخت
۱۷۷	 (ب) نقش حیاتی گوش در زندگی
۱۷۸	 (ج) دوری از حق و فقدان شنوایی
۱۸۰	 ۲-۳. از دیدگاه روایات
۱۸۰	 ۱. خوب شنیدن
۱۸۱	 ۲. سود بردن از شنیدن
۱۸۱	 فصل دوم: احکام گوش
۱۸۱	 ۱. احکام واجب گوش
۱۸۱	 ۱-۱. نسبت به خدا
۱۸۵	 ۱-۲. نسبت به خود
۱۸۶	 ۲. احکام حرام گوش
۱۸۶	 ۲-۱. نسبت به خود
۱۸۶	 (الف) گوش دادن به موسیقی
۱۸۸	 آثار غنا
۱۸۹	 ۱. نفاق
۱۸۹	 ۲. محرومیت از صداهای خوب بهشت
۱۹۰	 ۳. تشویق به فساد اخلاقی
۱۹۰	 ۴. دور شدن از خدا
۱۹۱	 ۵. بیماریهای روانی و جسمی
۱۹۲	 (ب) شنیدن غیبت
۱۹۲	 ۲-۲. نسبت به دیگران
۱۹۴	 ۳. احکام مستحب گوش
۱۹۴	 ۳-۱. نسبت به خود
۱۹۵	 ۳-۲. نسبت به دیگران
۱۹۵	 ۳-۲-۱. اذان گفتن در گوش نوزاد

فهرست مطالب / ۱۵

۱۹۶	۲-۳. سوراخ کردن گوش نوزاد
۱۹۶	۴. احکام مکروه گوش
۱۹۹	بخش پنجم: قلب
۲۰۱	فصل اول: تعریف قلب و نقش قلب در زندگی انسان
۲۰۱	۱. تعریف
۲۰۳	۲. نقش قلب در زندگی انسان
۲۰۳	۲-۱. نقش قلب از نظر دانشمندان
۲۰۳	الف) علمای اخلاق
۲۰۴	ب) علمای روانشناس
۲۰۵	۲-۲. از منظر قرآن
۲۰۵	الف) قلب به معنای عقل و درک
۲۰۶	ب) قلب به معنای روح و جان
۲۰۷	۲-۳. از منظر روایات
۲۰۷	الف) قلب عضو اصلی بدن
۲۰۸	ب) منزلت قلب نسبت به بدن
۲۰۸	ج) حالات قلب
۲۰۸	۱. قساوت
۲۰۹	۲. رقت
۲۰۹	د) انواع قلب
۲۱۰	فصل دوم: احکام قلب
۲۱۰	۱. احکام واجب
۲۱۰	الف) حسن ظن به خدا
۲۱۱	ب) نیت تقرب در انجام عبادات
۲۱۱	۲. احکام حرام
۲۱۱	الف) سوء ظن به خدا
۲۱۲	ب) سوء ظن به مردم

۲۱۳	۳. احکام مستحب
۲۱۳	یاد خدا
۲۱۵	۴. احکام مکروه
۲۱۵	فکر کردن درباره گناه

بخش ششم: صورت ۲۱۷

۲۱۹	فصل اول: تعریف و نقش صورت در زندگی انسان
۲۱۹	۱. تعریف
۲۲۰	نقش صورت از دیدگاه قرآن
۲۲۲	فصل دوم: احکام صورت
۲۲۲	۱. احکام واجب
۲۲۲	الف) شستن صورت هنگام وضو
۲۲۴	ب) مسح کردن هنگام تیمم
۲۲۵	ج) رو به قبله بودن هنگام نماز
۲۲۸	۲. احکام حرام

بخش هفتم: دست ۲۳۱

۲۳۳	فصل اول: تعریف و نقش دست در زندگی انسان
۲۳۳	۱. تعریف
۲۳۴	۲. نقش دست در زندگی انسان
۲۳۵	۱-۲. از دیدگاه دانشمندان
۲۳۵	۲-۲. از دیدگاه قرآن
۲۳۸	فصل دوم: احکام دست
۲۳۸	۱. احکام واجب
۲۳۹	۲. احکام حرام
۲۳۹	۱-۲. نسبت به خود

فهرست مطالب / ۱۷

۲۳۹	الف) نوشتن به ناحق	۱۳۱
۲۴۲	ب) امضای به ناحق	۱۳۲
۲۴۲	ج) مس کردن قرآن بدون طهارت	۱۳۳
۲۴۴	۲-۲. نسبت به دیگران	۱۳۴
۲۴۴	الف) سرقت اموال دیگران	۱۳۵
۲۴۷	ب) حرمت مصافحه کردن با زن و مرد اجنبی	۱۳۶
۲۴۸	۳. احکام مستحب	۱۳۷
۲۴۸	۲-۱. نسبت به خدا	۱۳۸
۲۴۸	الف) بلند کردن دست‌ها هنگام تکبیر گفتن	۱۳۹
۲۴۸	ب) آب ریختن با دست راست	۱۴۰
۲۴۹	ج) فر دادن دست‌ها بر پاها	۱۴۱
۲۵۰	۲-۳. نسبت به خود	۱۴۲
۲۵۰	الف) شستن دست‌ها هنگام غذا خوردن	۱۴۳
۲۵۱	ب) با دست غذا خوردن	۱۴۴
۲۵۱	ج) کوتاه کردن ناخن‌ها	۱۴۵
۲۵۲	د) زینت کردن به حنا	۱۴۶
۲۵۳	هـ) انگشتر عقیق به دست کردن	۱۴۷
۲۵۴	و) نهادن انگشتان به گوش هنگام اذان گفتن	۱۴۸
۲۵۴	۳-۳. نسبت به دیگران	۱۴۹
۲۵۵	الف) نوازش یتیم	۱۵۰
۲۵۵	ب) مصافحه کردن	۱۵۱
۲۵۶	۴. احکام مکروه	۱۵۲
۲۵۶	۴-۱. نسبت به خود	۱۵۳
۲۵۶	الف) خوردن و آشامیدن هنگام جنابت	۱۵۴
۲۵۷	ب) طهارت گرفتن به دست راست	۱۵۵
۲۵۷	ج) انگشتر به انگشت سیاه کردن	۱۵۶

بخش هشتم: پا ۲۶۱

فصل اول: تعریف و نقش پا در زندگی انسان ۲۶۳

۱. تعریف ۲۶۳

۲. نقش پا در زندگی انسان ۲۶۴

۱۰-۲. از نظر دانشمندان ۲۶۴

۲-۲. از نظر آیات ۲۶۴

۳-۲. از نظر روایات ۲۶۵

فصل دوم: احکام پا ۲۶۶

۱. احکام واجب ۲۶۶

۱-۱. شستن پا ۲۶۶

۲-۱. خشکاندن پا ۲۶۸

الف) نکویندن پا ۲۶۸

ب) رعایت کردن اعتدال در راه رفتن ۲۶۹

ج) راه رفتن با جفا ۲۶۹

۲. احکام حرام ۲۷۰

الف) راه رفتن با غرور و تکبر ۲۷۰

ب) رفتار حرام ۲۷۱

۳. احکام مستحب ۲۷۲

الف) ورود به مسجد ۲۷۳

ب) شستن پای عروس هنگام ورود به خانه همسر ۲۷۳

۴. احکام مکروه ۲۷۴

آداب غذا خوردن ۲۷۴

بخش نهم: معده یا بطن و شکم ۲۷۷

فصل اول: تعریف و نقش معده در زندگی انسان ۲۷۹

۱. تعریف ۲۷۹

فهرست مطالب / ۱۹

۲۷۹.....	۲. نقش معده در زندگی.....
۲۸۰.....	۱-۲. از نظر دانشمندان.....
۲۸۰.....	الف: علمای اخلاق.....
۲۸۰.....	فصل دوم: احکام معده.....
۲۸۰.....	۱. احکام حرام.....
۲۸۴.....	۲. احکام مباح.....
۲۸۷.....	بخش دهم: پوست
۲۸۹.....	فصل اول: تعریف و نقش پوست در زندگی انسان.....
۲۸۹.....	۱. تعریف.....
۲۹۰.....	۲. نقش پوست در زندگی انسان.....
۲۹۱.....	۱-۲. از نظر دانشمندان.....
۲۹۲.....	۲-۲. از منظر قرآن.....
۲۹۷.....	بخش یازدهم: فرج
۲۹۹.....	فصل اول: تعریف و نقش فرج در زندگی انسان.....
۲۹۹.....	۱. تعریف.....
۲۹۹.....	۲. نقش فرج در زندگی انسان.....
۳۰۰.....	۱-۲. از نظر دانشمندان.....
۳۰۰.....	الف) علمای اخلاق.....
۳۰۱.....	۲-۲. از منظر روایات.....
۳۰۱.....	الف) افضل عبادات.....
۳۰۲.....	ب) اهمیت و ضرورت پاکدامنی.....
۳۰۳.....	ج) اثر عفاف.....
۳۰۵.....	خلاصه و نتیجه گیری.....
۳۱۰.....	کتابنامه.....

مقدمه

تحقیق و بررسی درباره اعضا و جوارح از جهات گوناگون مهم است. نخست آنکه از این طریق اهمیت و نقش حیاتی آنها در زندگی امروز و آینده هر انسان مؤمن یادآوری و تشریح می‌شود، و سبب مراقبت انسان در حفظ سلامت می‌گردد. دیگر آن که موجب آشنایی با وظایف دینی انسان‌ها درمورد هر یک از اعضای بدن است و این چیزی نیست که به سادگی بتوان از آن گذشت. این امر به قدری مهم است که قرآن کریم اگر بخواهد «عوامل انحطاط و تعالی افراد» را بیان کند، به پاره‌ای از اعضا و جوارح استناد می‌کند.^۱ در احادیث معصومان^ع نیز به کاربرد و اهمیت اعضا و جوارح توجه خاص شده است.^۲

اثر و تألیف حاضر (احکام اعضا در قرآن و حدیث) کوششی است که در این راستا انجام شده است، و تا آنجا که شرایط نویسندگان و محدودیت‌های تألیف اقتضا داشت، می‌توان گفت برنامه

۱. نحل، آیه ۱۰۸، بقره، آیه ۷ و زمر، آیه ۱۷-۱۸.

۲. قبانچی، سید محمد علی، شرح رساله حقوق، ج ۱، ص؟

و راهنمایی برای زندگی روزانه است که هر مسلمان به آن نیاز دارد.

این کتاب در یازده بخش تدوین شده است. در بخش نخست مباحث کلی مشتمل بر بیان مسئله، سؤال اصلی، سؤالات فرعی، تعاریف، تاریخچه و ضرورت آن مورد بررسی قرار گرفته است. در بخش دوم: نخست نقش زبان از دیدگاه علمای اخلاق و روان‌شناسی تبیین شده، سپس دیدگاه قرآن و روایات ارائه گردیده و در نهایت احکام مختلف شرعی مربوط به زبان با استناد به آیات قرآن و احادیث ذکر شده است. این مباحث در بخش‌های سوم تا یازدهم در مورد سایر اعضا و جوارح طی شده است.

یادآوری می‌شود که این مجموعه مانند هر اثر علمی و پژوهشی دیگر خالی از ایراد نبوده، و از انتقادهای سازنده خوانندگان و صاحب‌نظران بی‌نیاز نیست.

طاهره حسن زاده خیاط